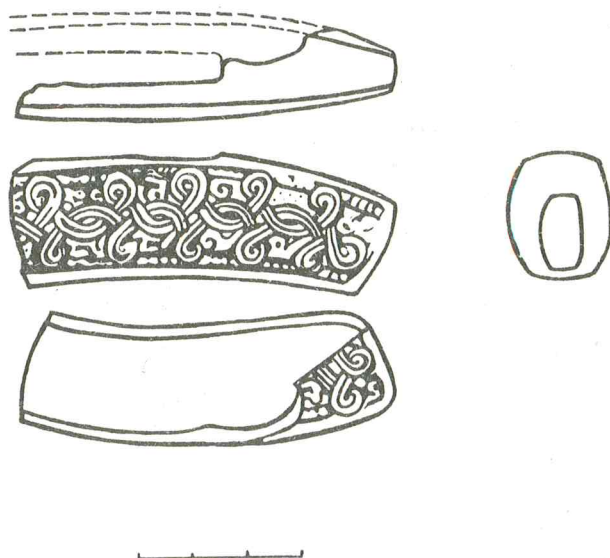

RYTIETIŠKOS KILMĖS RADINYS VISĖTIŠKIŲ (ANYKŠČIŲ RAJ.) PILKAPYNE

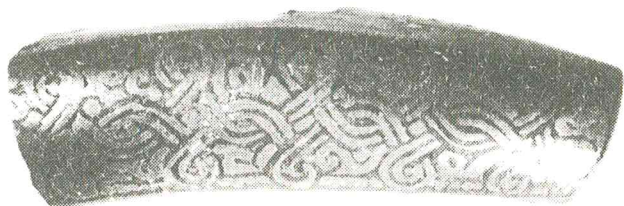
VYTAUTAS KAZAKEVIČIUS

1985-1988 m. Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto Archeologijos skyriaus ekspedicija, vadovaujama šio straipsnio autoriaus, tyrinėjo sėlių pilkapyną Visėtiškių kaime (Svėdasų apyl., Anykščių raj.). Ištirti 15 išlikusių pilkapių, kurie buvo 5 km į vakarus nuo Svėdasų ir 1 km į šiaurę nuo Utenos-Kupiškio kelio, rytinėje kelio į Jotkonis pusėje, apie 200 m į vakarus nuo Jaros upės dešiniojo kranto. Rasti 54 griautiniai ir 2 degintiniai IV-V - XII amžių po Kr. žmonių kapai [1].

Tyrinėjant pilkapį Nr. 12 atsitiktinai buvo rastas kalavijo rankenos skersinio fragmentas, ornamentuotas persipinančių linijų ornamentu (1 pav.). Šis dirbinys išsiskiria iš kitų šiame pilkapyne aptiktų daiktų ir be abejo nėra vie-

2 pav. Visėtiškių (Anykščių raj.) kalavijo rankenos skersinio ornamentas

1 pav. Žalvarinis kalavijo rankenos skersinis iš Visėtiškių (Anykščių raj.)

minių amatininkų darbo.

Atsakyti į iškilusius klausimus - iš kur ir kada kalavijo rankenos skersinis pateko į Visėtiškes - ir yra šio straipsnio tikslas.

Kalavijo rankenos skersinio dalis yra 7×2,1 cm dydžio, stačiakampio formos, įstrižai nušklempytu galu, tuščiavidurė (2 pav.). Pagal formą skersinis buvęs nežymiai lenktas žemyn, jį galima priskirti T arba Z tipo kalavijams (pagal J.Peterseno klasifikaciją [2]). Jis pagamintas iš balto metalo, kurio sudėtyje yra vario, alavo ir cinko. Kadangi alavo kiekis yra didelis, šį lydinį reikia laikyti žalvariu, nors jis ir baltos spalvos.

Ornamentavimo technologija taip pat įdomi. Puošta juodinimo būdu vario junginiais su dideliu sieros kiekiu ir nedaug švino, kalcio, alavo, cinko priemaišų. Taigi, vartoti vario sul-

fidai Cu_2S , CuS ar jų mišinys. Jų spalvinė gama yra nuo melsvos iki juodos. Tai atitinka Visėtiškių skersinio ornamento spalvą, kuri yra juoda. Puošybos technologija buvo tokia: rankenos skersinyje rūgštimi iššedzinamas piešinys bei į jį įtrinamas (įpresuojamas) vario miltelių ir sieros mišinys. Po to dirbinys kaitinamas, vėliau poliruojamas. Pateikiu rentgeno elektronozondinės mikroanalizės, kurią maloniai sutiko atlikti MA Chemijos ir cheminės technologijos instituto vyr.m.b., ch.m.kand. E.Matulionis, duomenis.

1 lentelė

VISĖTIŠKIŲ PILKAPYNO KALAVIJO RANKENOS SKERSINIO METALO LYDINIO SUDĖTIS			
Kalavijo rankenos skersinis	Koncentracija, (× 100%)	masė	%
Cu	0,69600	0,69230	0,83575
Zn	0,07200	0,07191	0,08355
Ag	0,00000	0,00000	0,00000
Sn	0,11000	0,12399	0,08069
Suma = 0,8882		Iteracijų skaičius = 4	

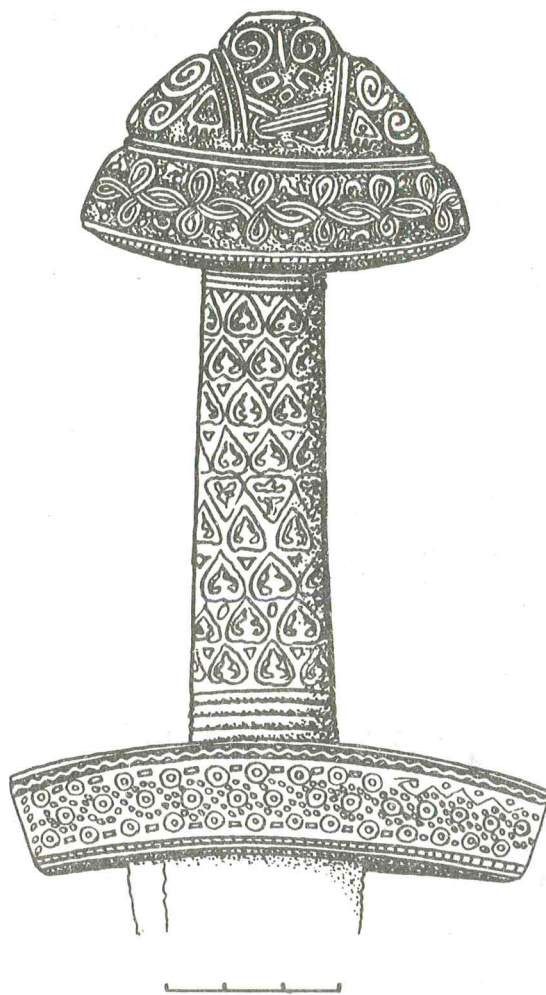
VISĖTIŠKIŲ PILKAPYNO KALAVIJO RANKENOS SKERSINIO
ORNAMENTAVIMO JUODINIMU CHEMINĖ SUDĖTIS

Kalavijo rankenos skersinio ornamentas	Koncentracija, masė %	($\times 100$ %)	masė %
Cu	0,49900	0,49430	0,98753
Zn	0,00200	0,00201	0,00386
Ag	0,00000	0,00000	0,00000
Sn	0,00700	0,00799	0,00860
Suma = 0,5043	Iteracijų skaičius = 3		

Įdomiausia ir svarbiausia Visėtiškių kalavijo rankenos skersinio detalė, rodanti jo kilmę, yra ornamentas. Jis sudarytas iš dvigubų persipinančių linijų - pynimo motyvo, kurios užima visą skersinio plotį ir ilgį iš abiejų pusių (2 pav.). Toks ornamento motyvas nebudingas baltų dirbiniams, neaptiktas ant vietinių ginklakalių nukaltų ginklų.

Panašus persipinančių linijų ornamentu motyvai, dažnai imituojantys įvairių gyvūnų kūno dalis, buvo labai plačiai paplitę ant įvairių dirbinių Skandinavijoje jau nuo Didžiojo tautų kraustymosi laikotarpio ir tapę labai sudėtingais išliko madingais iki ankstyvųjų viduramžių [3]. Jie aptinkami ir kalavijų rankenų puošyboje tiek Vendelio, tiek Vikingų laikotarpiuose [4, S. 41, Abb. 57. Taf. 12, 13, 14; Abb. 82. Taf. 20, 21. S. 47-85].

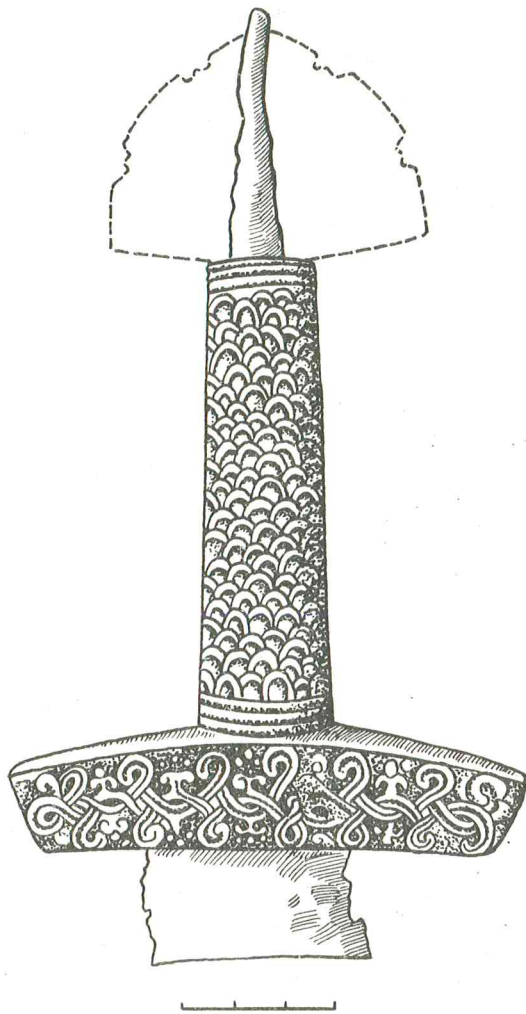
Artimiausias Visėtiškių kalavijo rankenos skersinio ornamentui yra vadinamasis Mammen stilius, paplitęs vakarų ir pietryčių Skandinavijoje [5]. Šio stiliaus ornamentu pavyzdys gali būti ornamentas ant kalavijų rankenų skersinių iš kapinynų Hedmarke ir Myklebost, Sogn og Fjordane (pilkapis Nr. 3) (Norvegija) [6, Abb. 10:4, 5]. Visėtiškių ornamentui giminingos yra pynute supintos žalvarinės vielutės iš Birkos (Švedija) kapų Nr. 524, 542, 644 [7, Taf. 27:2, 3, 4]. Beveik identiškas ornamentas išgraviruotas ant kaulinės plokštelės iš Jomala-Sodersundos (Suomija) [8, Taf. 68:611]. Labai panašiai ornamentuotas kalavijo skersinis iš Nordmarko (Švedija) [9]. Daugiau netikslinga vardyti panašių ar giminingų ornamentu motyvų, plačiai randamų ant įvairios paskirties dirbinių įvairiose šalyse, nes yra rasta ir analogiško ornamentu pavyzdžių. Pirmiausia paminėtina Palangoje, kape Nr. 285 aptikto kalavijo dalies žalvarinė rankena (3 pav.). Ji 16,5 cm ilgio su 6,9 \times 4,8 \times 3,2 cm dydžio buožele, 10,4 cm ilgio ir 2,0 cm pločio skersiniu. Kalavijo geležtės išliko 8 cm ilgio nuolauža. Jos plotis 4,4 cm. Buoželė vienalytė su ryškiai matomomis 3 dali-

3 pav. Kalavijo žalvarinė rankena iš Palangos kapinyno kape Nr. 285

mis. Buoželės apatinė dalis nežymiai išlenkta aukštyn, o skersinis - žemyn. Tokie kalavijai vienu tyrinėtojų skiriami T tipo atmainai [10, s. 318], kitų - A "vietiniam" tipui [11, c. 197; c. 35-36, 84-85]. R. Volkaitė-Kulikauskienė, paskelbusi Palangoje rastą kalaviją, mano, kad jis yra tarpinės formos tarp T ir Z tipų kalavijų [12, p. 212]. Kalavijo rankenos ornamentu vyrauja pynimo motyvas, o buoželės apatinės dalies ornamentas visiškai identiškas Visėtiškių kalavijo rankenos skersinio ornamentui.

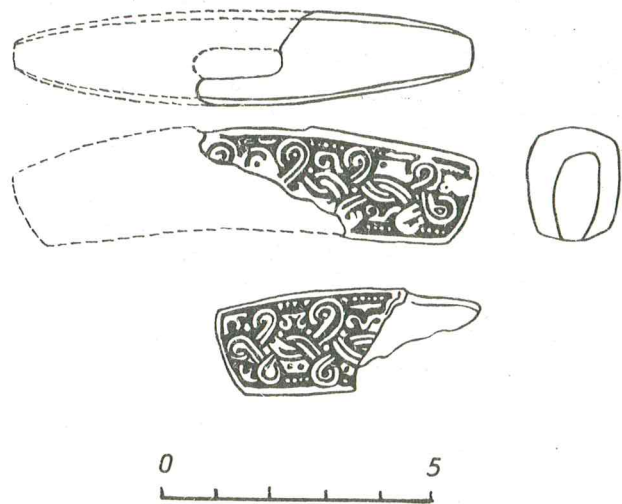
Dar vienas kalavijas, kurio rankenos skersinis puoštas tokiu pat ornamentu kaip Visėtiškių, aptiktas Kijeve (Ukraina) (4 pav.). Rusų ginklų specialistas A. Kirpičnikovas, aprašęs šį

4 pav. X a. pab. - XI a. po Kr. pr. kalavijo rankena iš Kijevo (Ukraina)

kalaviją ir dar tris kitus priskyres tam pačiam A "vietiniam" tipui, nurodo, kad tai pietų Rusijos ginklakalių darbas [13, c. 192]. Jis manąs, kad šie kalavijai turėję didelės įtakos tokių kalavijų gamybai visoje Europoje, tačiau nurodo tik 2 kalavijus, kurie galėjo būti pagaminti pagal pietų Rusijos pavyzdžius. Tai - Užavo (Latvija) ir Vanaj Kirstulos (Suomija) kalavijai [14, c. 192].

Trečias analogiško ornamentu pavyzdys, išgraviruotas ant kalavijo rankenos skersinio, yra iš Kungs Husby (Švedija) [15] (5 pav.). Tenka apgailestauti, jog išliko tik nedidelis rankenos skersinio fragmentas, rastas atsitiktinai.

5 pav. Kalavijo rankenos skersinio fragmentas iš Kungs Husby (Švedija)

Taigi turime identišškai puoštų kalavijų rankenų dalių iš plačios Europos teritorijos - baltų, germanų ir slavų žemių (Lietuvos, Švedijos, Ukrainos). Sprendžiant jų kilmės klausimą galimos dvi alternatyvos: 1) rankenų gamybos technologija ir 2) ornamentu kilmės analizė. Tačiau nereikia pamiršti, kad pirmoji alternatyva Visėtiškių kalavijo rankenos skersiniui yra nepriimtina, nes aptikta ne visa rankena, be to, nėra padarytos kitų kalavijų rankenų ar jų atskirų dalių metalo sudėties analizės. Dėl to tenka pasirinkti antrąją alternatyvą ir mėginti nustatyti kilmę tik iš ornamentu.

Kaip jau minėjau, persipinančių linijų ornamentu motyvai buvo labai plačiai paplitę Skandinavijoje. Tačiau tai gyvulinio Salin stiliaus ornamentu raidos pasekmė, kuri vargu ar gali asocijuotis su Visėtiškių ornamentu. Artimesnis yra Mammen stilius. Kita vertus, palmetės, persipinančios linijos buvo dažnos medinių, kaulinių [16, puc. 62] ir žalvarinių dirbinių puošyboje Kijevo Rusijoje, kitose slavų žemėse. Greičiausiai tai Bizantijos kultūros įtaka, tvirtai įaugusi į slavų dvasinę ir materialinę kultūrą. Jeigu dar atsižvelgsime į tai, kad Visėtiškių, Paļangos, Kijevo, Kungs Husby kalavijų rankenos ar jų dalys buvo lietos, o ne kaltos (tai visiškai nebūdinga Vakarų Europoje padarytų kalavijų rankenoms), matyt, teks pripažinti, jog teisus yra A.Kirpičnikovas, teigias, kad A "vie-

tinio" tipo kalavijai buvo padaryti pietų Rusijos ginklakalių [17, c. 36]. Jo nuomonei pritaria R. Volkaitė-Kulikauskienė [18, p. 213] ir W. Sarnowska [19, s. 318]. Taigi, galimas daiktas, kad Visėtiškės rasto kalavijo rankenos fragmentas taip pat padarytas slavų žemėse.

Belieka aptarti chronologiją. Visėtiškių kalavijo rankenos skersinis aptiktas atsitiktinai. To paties pilkapio Nr. 12 kituose kapuose gerai datuotų daiktų nebuvo. Atsitiktinai rasta dalis žalvarinės vytinės antkaklės su 3 kugeliais viename gale, žalvarinės pasaginės segės daugiamkampėmis ir aguoninėmis buoželėmis, įvijinė ir juostinės apyrankės, žalvariniai žvangučiai, kiti dirbiniai datuojami X-XI a. Palangos kalavijo datavimas abejonių nekelia. Jis buvo XI a. kape. Kalaviją iš Kijevo A. Kirpičnikovas datuoja apie 1000 metus [20, c. 84].

X a. pabaigoje ar XI a. pradžioje Visėtiškės pasiekė Kijevo Rusijoje pagamintas kalavijas, kuris neaiškiai aplinkybėmis buvo sulaužytas, ir jo rankenos skersinio detalė pateko į pilkapį.

LITERATŪRA

1. Kazakevičius V. Visėtiškių pilkapytas // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais (toliau ATL). V., 1986. P. 56-57; To paties. Visėtiškių pilkapytas // ATL 1986 ir 1987 metais. V., 1988. P. 50-55; To paties. Visėtiškių (Anykščių raj.) pilkapyto tyrinėjimai 1988 metais // ATL 1988 ir 1989 metais. V., 1990. P. 49-52.
2. Petersen J. De norske vikingsverd. Videnskapsselskabet Skrifter. II. Hist.-Filos. klasse Kristiania, 1919.
3. Salin B. Die Altgermanische Thierornamentik. Typologische studie über Germanische metallgegenstände aus dem IV. bis IX. Jahrhundert, nebst einer studie über Irische ornamentik. Stockholm 1904; Erä-Esko A. Germanic Animal Art of Salin's Style I in Finland. Helsinki, 1965.
4. Arwidsson G. Die Gräberfunde von Valsgärde III. Valsgärde 7. Uppsala 1977; Tos pačios. Die Gräberfunde

von Valsgärde II. Valsgärde 8. Uppsala-Stockholm-Köbenhavn, 1954; Müller-Wille M. Zwei wikingerzeitliche Prachtschwerter aus der Umgebung von Haithabu // Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu. Bericht 6. Neumünster. 1973. S. 47-89.

5. Müller-Wille M. Das Schiffsgrab von der Ile de Groix (Bretagne) - Ein Exkurs zum "Bootkammergrab von Haithabu" // Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu. Bericht 12. Neumünster. 1978. S. 48-84.
6. Müller-Wille M. Das Schiffsgrab von der Ile de Groix (Bretagne) - Ein Exkurs zum "Bootkammergrab von Haithabu" // Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu. Bericht 12. Neumünster. 1978. Abb. 10:4, 5.
7. Geijer A. Birka III. Die Textilfunde aus den Gräbern. Uppsala. 1938. Taf. 27:2, 3, 4; Taf. 28:7.
8. Kivikoski E. Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. (Neuausgabe). Helsinki, 1973.
9. Radyns saugomas Stockholm valstybiniam istorijos muziejuje, inv. Nr. 17546.
10. Żak J. Problem pochodzenia mieczów tzw. "wikingskich" na ziemiach zachodniosłowiańskich, głównie polskich // Archeologia Polski. 4. zes. 2. Warszawa-Wrocław, 1960. S. 297-344.
11. Кирпичников А.Н. Мечи Киевской Руси (IX-XI вв.) // Советская археология. Москва, 1961. Т. 3. С. 179-197; Его же. Древнерусское оружие I. Мечи и сабли IX-XIII вв. Москва-Ленинград, 1966.
12. Volkaitė-Kulikauskienė R. IX-XII amžių kalavijai Lietuvoje // Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1964. T. 4. P. 197-226.
13. Кирпичников А.Н. Мечи Киевской Руси (IX-XI вв.) // Советская археология. Москва, 1961. Т. 3. С. 179-197; Его же. Древнерусское оружие I. Мечи и сабли IX-XIII вв. Москва-Ленинград, 1966.
14. Кирпичников А.Н. Мечи Киевской Руси (IX-XI вв.) // Советская археология. Москва, 1961. Т. 3. С. 179-197.
15. Informacija atsiuntė Stockholm valstybinio istorijos muziejaus bendradarbis, dr. Jan Peder Lamm, nuoširdžiai jam dėkoju.
16. Археология Украинской ССР. Раннеславянский и древнерусский периоды. Киев, 1986. Т. 3.
17. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие I. Мечи и сабли IX-XIII вв. Москва-Ленинград, 1966.
18. Volkaitė-Kulikauskienė R. IX-XII amžių kalavijai Lietuvoje // Iš lietuvių kultūros istorijos IV. V., 1964. P. 197-226.
19. Sarnowska W. Miecze wczesnosredniowieczne w Polsce // Swiatowit. Warszawa, 1955. T. 21. S. 276-323.
20. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие I. Мечи и сабли IX-XIII вв. Москва-Ленинград, 1966.

ORIENTAL ARTIFACT FROM THE VISĖTIŠKĖS BURIAL GROUND (ANYKŠČIAI DISTR.)

VYTAUTAS KAZAKEVIČIUS

SUMMARY

In 1985-1988 barrows were examined during the excavations of the Sėliai (Selian) burial mound in which 54 uncremated and 2 cremated human graves were found (the 4th - 12th centuries).

A fragment of a cross-bar of sword hilt was found accidentally in barrow N 12. It was ornamented with twisted line motifs and differed greatly from other artifacts. No doubt, it was imported.

This article deals with the question of when and where the cross-bar of a sword hilt had got into Visėtiškės.

A part of a cross of a sword hilt was 7x2.1 cm in size, made of copper, tin and zinc alloy. The surface was decorated with twisted line ornaments.

Tables of technological analysis of the cross and metal ornaments are presented in the article. According to the form the cross-bar belongs to "T" or "Z" types (according to J. Petersen's classification). An ornament is dominating there, that is why the question of where the sword had been made arose. Similar motifs of ornaments were widely spread in Scandinavia from the Great Migration Period up to the early Middle Ages. The Mammen style was mostly referred to as "Scandinavian" by origin. The examples of identical ornaments had been found in Lithuania too. It is worth to mention grave N 25 in Palanga where a fragment of a sword with a bronze hilt was found. Another fragment of a sword hilt similar to that of Visėtiškės was found in Kiev, the Ukraine. The third fragment of the cross-bar of a sword hilt with the same

ornament was found accidentally in Kungs Husby, Sweden. Thus, we have examples of similar ornaments from a wide territory of Europe, i.e. the lands of Balts, Germans, Slavs (Lithuania, Sweden, the Ukraine). It is worth to mention that the ornaments similar to those "Scandinavian", with various motifs of twisted lines, were widely spread in the adornments of wooden, bone and bronze artifacts in the Slavic lands, especially in Kiev Russia.

Specialist in Russian weaponry A. Kirpichnikov was right attributing Kiev's sword to the Slavic gunsmith's manufacture. It is quite possible that a great part of the cross-bar of the sword from Visėtiškės had been made in the territory of Slavs.

As it was mentioned above, the cross was found accidentally, thus some difficulties arose in dating it. Reasoning from analogy we can state the sword was made and got to Lithuania in the second half of the 10th cent. or in the beginning of the 11th cent., and under vague cir-

cumstances was broken and lost in Visėtiškės barrow N 12.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. A sword hilt bronze cross-bar from Visėtiškės, Anykšėiai distr.

Fig. 2. An ornament of a sword hilt cross-bar from Visėtiškės, Anykšėiai distr.

Fig. 3. A broze sword hilt from Palanga, grave N 285.

Fig. 4. A sword hilt from Kiev, the Ukraine (the end of the 10th-beginning of the 11th c. A.D.).

Fig. 5. A fragment of sword hilt cross-bar from Kungs Husby, Sweden.

КОНСКОЕ СНАРЯЖЕНИЕ ПРУССОВ X-XI ВВ. (ПРОБЛЕМА ОТНОСИТЕЛЬНОЙ ХРОНОЛОГИИ ДЕТАЛЕЙ ОГОЛОВЬЯ)

ВЛАДИМИР КУЛАКОВ

Вопросы раннесредневековой хронологии как Восточной Европы в целом, так и юго-восточной Прибалтики в частности остаются актуальными в хронологической науке по сей день. Первым серьезным опытом в этом направлении была серия работ археологов Пруссии, вышедшая в свет в конце XIX-начале XX вв. [1]. Результаты этих и последующих работ, базировавшихся в основном на поисках абсолютных дат по наличию в комплексах предметов с устойчивой хронологией ("импорты" и др.) суммированы Седовым [2]. В графической части его монографии представлены для каждого временного этапа ведущие артефакты разных категорий и типов. Получена в целом стройная картина развития древности Прибалтики IX-XIII вв. Время бытования каждого хронологического индикатора (определенной находки) определено в рамках 50-100 лет. Таким образом, перед нами открывается возможность не только представить себе общую хронологию балтов и финно-угров, но и определить направленность дальнейших работ по конкретизации дат для различных древних ареалов Балтии. Некоторые шаги в этой работе уже сделаны [3].

Предлагаемая статья представляет собой попытку выяснения наиболее дробной, в пределах одного столетия, хронологии погребальных древностей на примере деталей конских оголовий прусского могильника Ирзекапинис (Зеленоградский р-н Калининградской обл.).

Работы, посвященные конскому снаряжению балтов, к настоящему времени составляют достаточно объемную библиографию [4]. Литовские коллеги, прежде всего Р.К. Куликаускаене, убедительно доказали глубокую связь духовной куль-

туры местных племен с самобытными украшениями упряжи коней балтов. Обильный археологический материал, собранный в течение многолетних исследований в Литве, позволил Й. Антанавичюсу создать фундированную типологию стремян X-XIV вв. [5]. Высокая степень изученности материала позволяет в настоящий момент исследовать возможность выявления на сериях однотипных находок внутренней хронологии сначала отдельных памятников, а затем и балтских культур в целом. Данная работа проведена на родственном литовским древностям прусском материале.

Начатые в 1977 г. раскопки грунтового могильника Ирзекапинис (Клинцовка) с самого начала дали большое число находок деталей конских оголовий [6]. Часть плакированных серебром бронзовых подвесок имела раннегеральдическое изображение знака прусских дружинников - ворона [7]. Каждый сезон раскопок приносил новые находки, были обнаружены железные накладки и подвески [8].

Ранее уже отмечался хронологический характер изменения отдельных деталей изображений на конских подвесках Ирзекапиниса [7, с. 116, рис. 8]. Для выявления относительной хронологии конских накладок и подвесок из массива находок выбрано 50 предметов. Все они типичны для номенклатуры данной категории находок по соответствующим погребениям. Все оголовия, детали которых рассматриваются в статье, принадлежат, судя по анализу обряда и инвентаря погребений, коням дружинников Самбии IX-XI вв. [9]. Предваряя построение типологических рядов деталей оголовий, надо отметить, что основой для этого